

ЛЕАНІД ЛАЎРЭШ

Страчаная цывілізацыя: Бальценікі

Калі ехаць з Ліды на поўнач, праз Жырмуны і Воранава, на самай мяжы можна спыніцца ў Беняконях, у мястэчку, якое ў 1566 годзе, пасля адміністрацыйна-тэрытарыяльнай рэформы ВКЛ, увайшло ў Лідскі павет.

У 230-й кнізе Метрыкі ВКЛ бачым першае пісьмовае згадванне Беняконяў у 1529 годзе, калі пасля смерці нейкага Томка паселішча перайшло яго дочкам Ядвізе і Алене Тамкоўнам. Сёстры прадалі частку сваёй маёмасці баярыну Лаўрыну, ад якога Беняконі ўспадкавалі яго сыны Мікалай, Шчасны, Павел і Балтрамей Лаўрынавічы, але ў 1542 годзе паміж сынамі Ядвігі і баярам Лаўрынавічамі пачалася судовая спрэчка за маёмасць. З 1553 годзе Беняконямі валодаюць баяры Ямантавічы, і недзе з 1556 года гэтае мястэчка згадваецца як сяло гаспадарскага двара «Рудомино» — уладанне вялікага князя Жыгімонта Аўгуста.

Беняконі ў першай палове XVII стагоддзя належалі Яну Чаплінскаму, які ў 1634 годзе заснаваў тут драўляны касцёл Яна Хрысціцеля. У XIX стагоддзі быў пабудаваны касцёл у стылі народнага драўлянага дойлідства, які мы можам убачыць на фотаздымку Яна Балзункевіча. Сучасны, цагляны касцёл пачалі будаваць у 1900 годзе, і да 1906 года паўстаў новы храм у эклектычным стылі з рысамі неабарока і неакласіцызму.

Гэты прыгожы касцёл аточаны невысокім каменным валам, з яго ўсходняга боку, як гэта бывае каля храмаў, маюцца могількі, на іх ёсць магіла Марылі Путкамер з Верашчакаў з вялікім каменем, на якім чытаюцца літары надпісу: «S. P. Marya z Wereszczaków Hr. Puttkamerowa Ur. 1799 r. Grudnia 24. Um. 1863 r. Grudnia 23. «Wieczne odroczenie racz Jej dać Panie». Гэта жанчына яшчэ пры сваім жыцці стала легендай: яе кахаў вялікі Адам Міцкевіч. Каля магілы Марылі маецца магіла яе дачкі — Караліны Рыхлевіч з Путкамераў, якая ў 1923 годзе памерла ва ўзросце 83 гадоў.

Перад тым як з Беняконяў павярнуць на захад у бок Бальценікаў, пра якія далей пойдзе размова, дадам, што да 1939 года ў Беняконях знаходзілася даследчая аграрная станцыя, якой кіраваў вядомы біёлаг, прафесар Вацлаў Ластоўскі, поўны цёзка беларускага дзеяча. Калі не ўсё жыццё, дык як мінімум у 1920-х гадах гэты Вацлаў Ластоўскі лічыў сябе беларусам.

Бальценікі і род Путкамераў

У 1514 годзе Бальценікі належалі Добку Скіландзевічу. У той жа 230-й кнізе Метрыкі ВКЛ знаходзім інфармацыю пра Бальценікі ў гэтым годзе. Уладальнікамі маёнтка былі Лукаш Кандратовіч, браты Марцін і Мікалай Міхнавічы, Міхал Сакалоўскі, Давойна, Казінскія. Паводле дадзеных падымнага рэестра ВКЛ 1690 года, Бальценікі належалі Зямбло і Стэфану Храптовічу, якія мелі тут па адным дыме. На пачатку XVIII стагоддзя ад Храптовічаў Бальценікі і Гайцюнішкі перайшлі да інфлянцкага роду Шротараў, герба «Любіч». У гісторыі вядомы Ян Шротар (1646–1726),

які меў у Вільні камяніцу на цэнтральнай вуліцы Замкавай, двор за віленскай брамай і шэраг маёнткаў у Віленскім павеце. У 1723 годзе праз шлюб з Даротай Шротар Бальценікі перайшлі інфлянцкаму стольніку Ваўжынцу Путкамеру.

Род Путкамераў бярэ свой пачатак у сівой даўніне, і ёсць тры версіі яго паходжаньня. Па першай версіі, Путкамеры паходзяць ад роду Варсевічаў-Сякеркаў, прычым першым з гэтага роду быў Яська (Ješko), які займаў пасаду падкаморага ці кароннага шамбеляна; яго патомства, перасяліўшыся ў Германію, атрымала прозвішча Путкамераў, з Германіі Путкамеры рассяліліся ў Чэхіі, Прусіі і ВКЛ, атрымліваючы землі і пасады за добрую службу. Заснавальнік роду — падкаморы Яська Варсевіч — дапамог Баляславу Крывавустаму (Bolesławowi Krzywoustemu) перамагчы ў 1109 годзе войска імператара Генрыха V пад Уроцлавам на Сабачым полі (Psim Polu), за што і атрымаў герб «Брадач» (Bradac). Менавіта ад пасады падкаморы і атрымалася прозвішча Путкамер (podkomorzy = putkamer).

Паводле другой версіі, першы прадстаўнік гэтага роду перасяліўся ў Інфлянты ў сярэдзіне XVI стагоддзя, заснаваў там замак Нерфт, у 1620 годзе род упісаны ў генеалагічна-геральдычныя кнігі рыцарства курляндскага як «адвечная шляхта рыцарская».

Трэцюю версію дае «Польская шляхецкая энцыклапедыя»: «На пачатку XIV стагоддзя — адзін з даўнейшых і заможнейшых радоў паморска-прускіх, які паходзіць ад знанага і ўплывовага роду Швенца (Szwencza). У XV стагоддзі род падзяліўся на некалькі ліній, адна з галін роду аславяніла прозвішча на Клячынскі, іншыя, захоўваючы сваё родавае прозвішча, дзедзічылі ў Прусах, Курляндзі, Польшчы і ВКЛ (галоўным чынам у Жмудзі). Прадстаўнік курляндскай галіны палкоўнік Крыстоф-Генрык атрымаў ад нямецкага імператара Леапольда I тытул барона, а Марцін-Антон з паморска-шлёнскай галіны стаў прускім баронам у 1737 годзе».

Як бы там ні было, але нямецкая галіна роду згасла ў Курляндзі ў XVIII стагоддзі, пруская існуе да нашага часу (жонка Бісмарка была з Путкамераў), а на тэрыторыю сучаснай Беларусі (на Наваградчыну) прадстаўнік гэтага роду перасяліўся ў XVII стагоддзі.

Ваўжынец Путкамер, стольнік інфлянцкі, ажаніўся з Ганнай Лівен, яны мелі сына Казіміра. Пасля смерці Ганны ад яго другога шлюбу з дачкой інфлянцкага кашталяна Даротай Шротэр нарадзіліся тры сыны: Станіслаў, Ежы і Ваўжынец. Праз шлюб з Даротай Шротэр Путкамер атрымаў Гайцюнішкі і Бальценікі, па іншай версіі — ён купіў гэтыя маёнткі. Згадваецца ў дакументах як сінёр Віленскага пратэстанцкага збору.

Ваўжынец — сын Ваўжынца, генерал-ад’ютант польнага гетмана ВКЛ Масальскага, які ажаніўся з Даротай Цэндройскай, бабруйскай старасцянкай, меў сына Ежы Аляксандра — шамбеляна караля Рэчы Паспалітай, які быў ахрышчаны ў Бальценіках 7 кастрычніка 1762 года.

Ежы Аляксандр ажаніўся з Каралінай Стрыеўскай (дачкай палкоўніка войскаў ВКЛ) і меў сыноў Яцака Багуслава (1792 г. н.) і Ваўжынца Станіслава Яна (1794–1850), дачок Дароту Катарыну (1797 г. н.) і Яну Канстанцыю (1798 г. н.).

Ваўжынец Станіслаў Ян нарадзіўся 14 жніўня 1794 года і быў ахрышчаны 26 жніўня ў Бальценіках. Гэта быў год апошняга падзелу краю, у краіне гаспадарылі рускія войскі, і ў дзень нараджэння немаўляці ў маёнтку з’явіліся казакі, што выклікала паніку сярод дамачадцаў. Бацька малага Ваўжынца прасіў рускага афіцэра не парушаць спакой сям’і ў такі дзень. Казацкі афіцэр паабяцаў гэта і нават узяў дзіцятка на рукі і благаславіў яго. Хутка маладая жонка памерла, што разам са стратай незалежнасці радзімы прывяло каралеўскага шамбеляна да працяглай меланхоліі і страты ўсякай цікавасці да жыцця, таму малы Ваўжынец гадаваўся не толькі без маці, але і без бацькі.

Выхаваннем унука заняўся дзед, былы генерал-ад’ютант польнага гетмана ВКЛ Масальскага, і старая нянька Грындзава. Дзед быў чалавекам гарачай веры, кожны дзень у яго маёнтку адбываліся богаслужэнні, у якіх удзельнічалі ўсе дамачадцы. У старога генерал-ад’ютанта была любімая прымаўка: «Насамрэч хай лепей нас Усявышні крыўдзіць, абы мы нікога не крыўдзілі».

Ва ўзросце 13 гадоў Ваўжынец быў аддадзены вучыцца ў Слуцкую пратэстанцкую школу, пад апеку рэктара школы пастара Міхала Ваноўскага. Ваноўскі вучыў яшчэ бацьку Ваўжынца, і адносіны паміж Ваноўскім і Путкамерамі былі амаль што радзіннымі. Даследчыкі адзначаюць, што пратэстанцкая школа дала яму значна лепшую падрыхтоўку для атрымання вышэйшай адукацыі, чым, напрыклад, падрыхтоўка ў наваградскіх дамініканаў, якую меў Адам Міцкевіч.

У 1809 годзе памёр Путкамер-дзед.

У 1810 годзе ўнук пачаў вучыцца на філасофска-матэматычным факультэце славутага Віленскага ўніверсітэта і ў 1812 годзе атрымаў ступень кандыдата філасофіі. Калі пачалася вайна 1812 года і Напалеон аднавіў існаванне Вялікага Княства Літоўскага, унук, як большасць яго сяброў, запісаўся шарагоўцам у зноў створанае войска Вялікага Княства, у гвардзейскі кавалерыйскі полк генерала Канопкі, а потым у полк лёгкай кавалерыі імператарскай гвардыі Вінцэнта Красінскага. Васямнаццацігадовы юнак быў з арміяй Напалеона ў Маскве, выжыў у катастрофе на Бярэзіне. Адступаючы з войскам каля Вільні, заехаў дахаты — і тут захварэў на тыф. А калі вылечыўся, вайна ўжо ішла далёка на захад ад дома. Гонар жаўнера і вера ў зорку Напалеона не дазволілі яму адсядзецца ў хаце: праз тылы расійскіх войскаў, абмінуўшы казацкія патрулі, ён прабраўся у Мерач на Нёмане і ў люты мароз перайшоў раку. Потым спустошаным вайной краем малады граф рухаўся да сваіх. Час ад часу злазіў з каня і, каб сагрэцца, бег побач. Сілы ўжо пакідалі юнака, калі ён сустрэў інспектара дывізіі кавалерыі, які ехаў у Варшаву ў полк Красінскага. Афіцэр падабраў задубелага маладзёна і давёз яго ў полк.

Малады вайсковец ваяваў усю кампанію 1813 года, трапіў у прускі палон і пасля амністыі, у 1814 годзе, вярнуўся дахаты ў чыне паручніка. Напалеон застаўся кумірам Ваўжынца Путкамера да канца жыцця, потым ён часта расказваў: «Вы, маладыя, не разумееце, што з намі адбывалася... у нас ускіпела кроў, і мы былі здольныя на ўсё, калі вялікі чалавек... у шэрым сурдуце галапіраваў перад фронтам нашага палка і, паказваючы на непрыяцеля, казаў: “Mes braves et fideles Polonais en avant!”» Парыжа пад Ватэрлоа прывяла Путкамера да гарачкі, а калі ён пачуў пра вяртанне імператара ў так званыя «сто дзён Напалеона», дык ужо прыгатаваў свой уланскі мундзір і гатовы быў ехаць у Францыю. Нават будучы ў сталым веку, ніколі не мог

спакойна расказваць пра тыя часы і пра імператара Напалеона. А ў 1840 годзе, калі парэшткі імператара ўрачыста перавозіліся з вострава Святой Алены ў касцёл Інвалідаў у Парыжы, толькі адсутнасць грошай прымусіла графа ўстрымацца ад паездкі ў Францыю.

Пасля заканчэння вайны Ваўжынец Путкамер пачаў гаспадарыць на зямлі. Ад 1816 года малады граф жыў у невялікім маёнтку Уніхава недалёка ад Карэлічаў. Былы афіцэр арміі Напалеона, чалавек з еўрапейскім менталітэтам, ён лічыў неабходным паляпшаць жыццё простага народа, даць сялянам асабістую волю і стварыць сістэму народнай адукацыі. У той час імператар Расіі Аляксандр I дазволіў абшарнікам даваць асабістую свабоду прыгонным сялянам і пераводзіць іх на грашовы аброк. Як дэлегат ад Наваградскага павета на Гродзенскім губернскай соймаку, ён прапанаваў так зрабіць усім абшарнікам і прыняць супольную заяву. Калі б гэтая прапанова была прынятая і сяляне атрымалі асабістую волю амаль на палову стагоддзя раней, гісторыя нашага краю магла скласціся інакш. Толькі некалькі маладых абшарнікаў падтрымалі Путкамера, большасць шляхты абуралася і назвала яго анархістам і якабінцам. Дэлегату ад Наваградскага павета толькі заставалася далучыць свой праект да пратаколаў соймака.

У 1817 годзе цар Аляксандр I дазволіў ушанаваць памяць памерлага Касцюшкі, і па ўсёй Беларусі і Польшчы праходзілі зборы шляхты з урачыстасцямі, прысвечанымі смерці Тадэвуша Касцюшкі, і богаслужэнні ў касцёлах. Прайшло ўшанаванне памяці героя і 13 снежня 1817 года ў Наваградскім касцёле. Касцёл быў упрыгожаны партрэтамі Касцюшкі, Рэйтана, Корсака, Багушэвіча, Радзівіўскага — мужоў, якія годна паводзілі сябе падчас падзелаў і баранілі Радзіму. Падчас урачыстасцяў пасля прамовы маршалка шляхты Вайніловіча пратэстант Ваўжынец Путкамер прачытаў элегію «На смерць Тадэвуша Касцюшкі», якую напісаў сам, але ёсць меркаванне, што гэтая элегія магла належаць пяру Адама Міцкевіча.

Уніхава знаходзілася недалёка ад Туганавічаў, дзе дваццацішасцігадовы граф і пазнаёміўся са сваёй будучай жонкай — Марыляй Верашчакай. Ён сябраваў з братамі Марылі і, як запісана ў дзённіку дзяўчыны, сваю прапанову «рукі і сэрца» зрабіў 14 ліпеня 1819 годзе ў форме чатырохрадкоўя. Даследчыкі адзначаюць, што, акрамя графа Путкамера, невядома ні аднаго сапраўднага канкурэнта на руку Марылі.

Будучая графіня была добра выхаваная і адукаваная. Яна мела дзвюх гувернантак (францужанку і немку), музыцы яе вучылі французы-эмігранты Манарэ і Фраке, спевам — італьянец Бранэці, класічную адукацыю яна атрымала ў ксяндзоў-езуітаў Вішнеўскага і Дзівурдзевіча. Дзяўчына валодала французскай, нямецкай і італьянскай мовамі, шмат чытала, спявала, музіцыравала. Марыля з цікавасцю прымала знакі кахання ад Міцкевіча, але выбрала сапраўднага баявога афіцэра. Путкамер і Міцкевіч па-сяброўску зразумелі адзін аднаго, і, пасля сур'ёзнай размовы, супернік згадзіўся добраахвотна «пакінуць поле бітвы». Міцкевіч і потым вельмі добра ставіўся да мужа Марылі, заставаўся сябрам іх абаіх.

Антоні Адынец пісаў, што Ваўжынец Путкамер пазнаёміўся і заручыўся з Марыляй яшчэ да яе знаёмства з Адамам Міцкевічам. Потым ён не разарваў заручын, але

па-сяброўску пагаварыў з Адамам і, толькі калі той добраахвотна адступіў, заключыў з ёю шлюб¹. Але каханне засталася ў сэрцы паэта.

Марыя Верашчака і Ваўжынец Путкамер узялі шлюб 2 лютага 1821 года ў Туганавічах. Звестак пра гэту падзею няма, аднак, верагодна, цырымонію вёў каталіцкі ксёндз. У традыцыях ВКЛ пры розных веравызнаннях у сям’і сыны павінны былі выхоўвацца ў бацькоўскай веры, а дачкі ў матчынай. Путкамеры прытрымліваліся гэтага прынцыпу некалькі пакаленняў, іх унук (пра якога будзе расказана далей) быў актыўным пратэстантам, пры тым шлюб ён браў у варшаўскім кляштары візітак, а яго дачка Яніна была каталічка.

Адразу пасля шлюбу маладыя жылі ва Уніхаве, але Ваўжынец хутка атрымаў маёнтак Бальценікі з Бражэльцамі (200 мужчынскіх душ), і яны пераехалі ў Бальценікі.

Маёнткам Бальценікі Путкамеры валодалі з 1723 года да Другой сусветнай вайны. Двор і гаспадарчыя пабудовы ляжалі на высокім узгорку, які з захаду пераходзіў у раўніну, а на ўсход ад маёнтка цякла рэчка Гражулка. Болей за стагоддзе сядзібай Путкамераў быў невялікі мураваны дом з мезанінам, накрыты высокім «ламаным» гонтавым дахам, дом меў ганак з калонамі і быў добра аздоблены знутры і абстаўлены мэбляй у стылі ампір. У доме меліся прыгожыя кафляныя печы і каміны, столі ўпрыгожвала маляўнічая размалёўка на біблейскія і антычныя тэмы. Адною з іх была грэцкая сцэна з Апалонам. Перад домам размяшчаўся традыцыйны газон з пад’язным колам, а з правага боку каля газона стаяла невялікая драўляная афіцына. Па восі будынка ішла ліпавая алея. За домам, у нізіне, размяшчаўся пейзажны парк, за якім, агінаючы сядзібу з паўночна-ўсходнага і ўсходняга боку, працякала рэчка Гражулка, якая ўпадае ў Сольчу.

Від гэтага дома захаваўся толькі на малюнку Напалеона Орды. У другой палове XIX ст. стары маёнтак праз эксдывізію² адышоў у дзяржаўную маёмасць і прыйшоў у заняпад. Пусты, без мэблі будынак быў на мяжы зруйнавання.

Вядома, што пачуцці паэта пасля страты Марылі абясмерчаны ў 4-й частцы «Дзядоў». Падзеі, перажытыя паэтам, адбыліся ў Вялікіх Салечніках падчас яго гасцявання ў ксяндза Паўла Грынашкевіча. Падчас гасціны ў свайго далёкага крэўнага Міцкевіч меў магчымасць сустрэцца з Марыляй, якая жыла за адну мілю ад Вялікіх Салечнікаў. Замужства з Путкамерам — гэта лёс Марылі, але калі б не гэта, дык Адам Міцкевіч не меў бы нагоды прыехаць у Вялікія Салечнікі да свайго далёкага сваяка ксяндза Паўла Грынашкевіча (яго можна лічыць правобразам ксяндза Пятра з «Дзядоў»), і літаратура, напэўна, не мела б гэтакіх геніяльных твораў.

Падчас шпацыраў з ксяндзом Грынашкевічам Адам Міцкевіч даведаўся, якімі дарожкамі ходзіць яго каханая. З цяжкасцю перамог у сабе жаданне паехаць у Бальценікі. Аднак спакуса была вялікай, бо Міцкевіч амаль што год не бачыў Марылю. Ужо пяць месяцаў яна была замужам, і бура патроху сціхала ў яго душы. Але, магчыма, у яго сэрцы яшчэ жыла надзея, што не ўсё страчана, што Марыля, аддаўшы сваю

¹ Далей успаміны Антонія Адынца я буду цытаваць па выданні: Адынец А. Э. Успаміны пра мінулае. Мінск : Лімарыус, 2020.

² Эксдывізія — юрыдычны тэрмін, у Літве існаваў закон, па якім у выпадку неплацежаздольнасці даўжніка яго маёмасць не прадавалася з аўкцыёна, а дзялілася на часткі адпаведна колькасці крэдытораў.

руку Путкамеру, цалкам не выкрасліла яго са свайго сэрца і сваёй памяці. Ірваўся да яе, бо жыла яна гэтак блізка, і цешыў сябе надзеяй, што там, сярод сінеючых бароў, якія раслі вакол Бальценікаў, чакае самая дарагая на свеце жанчына.

Сутыкнуўшыся з Путкамерамі ў Вільні, Міцкевіч атрымаў запрашэнне наведаць Бальценікі і гасцяваў тут два тыдні. Тым візітам датуецца самыя рамантычныя спатканні з Марыляй. Верагодна, не заўсёды яны маглі афіцыйна бачыцца і таму мусілі ўцякаць на патаемныя спатканні. На адно з гэтых спатканняў паэта паклікала цыдулка: «У 12 вечарам, у чацвер, у тым месцы, дзе паламаная галінка, а калі нешта архіважае перашкодзіць, тады на мяжы, у пятніцу, а пятай гадзіне».

У часы, калі Бальценікі наведваў Адам Міцкевіч, перад старым домам рэчка пераўтваралася ў своеасаблівае возера (мора Марылі). Месцам, вызначаным Марыляй — «дзе была паламаная галінка», трэба лічыць Гаік, у якім да нашага часу захаваўся вялікі камень з глыбока выбітым крыжам. Лічыцца, што крыж выбіла сваімі рукамі Марыля, якая пасля таго, як паэт незваротна пакінуў наш край, улетку штогод доўгія гадзіны гуляла ў Гаіку, прыгадваючы кароткія, але незабыўныя да канца жыцця хвіліны рамантычных сустрэч.

Гэтая версія з'яўлення крыжа на камені выкладзена ў мемуарах Антонія Адынца. Верагоднасць яго версіі ўзмацняе тое, што ён разам з Чачотам гасцяваў у Бальценіках у 1823 годзе, праз год пасля двухтыднёвага знаходжання тут Міцкевіча. Як піша Антоні Адынец, Марыля часта наведвала лясок, дзе знаходзіўся вялікі плоскі камень «з выкаваным на ім ёю самой крыжам, пакладзены як надмагільная пліта — Мінуламу і Надзеі».

Але існуе легенда, што Адам Міцкевіч сам, у памяць аб рамантычным каханні да Марылі з Верашчакаў, высек крыж на гэтым валуне.

Той камень сёння аточаны павагай турыстаў і навакольнымі людзьмі. Ён ляжыць на невялікай палянцы, і дрэвы вакол яго памятаюць гарачы шэпт паэта. Недалёка цячэ срэбная Сольча — тагачасная мяжа Лідскага і Віленскага паветаў.

Гаік Марылі — невялікі лясок прыкладна ў 500 метраў ад цэнтральнай сядзібы — мае важнае мемарыяльнае значэнне. Пра свой Гаік графіня ўспамінае ў лісце да Тамаша Зана, апісваючы клопаты пра гэты прыгожы куток сядзібы, у якім, праўда, няма зеляніны, няма кветак і пераважаюць змрочныя цёмныя яліны, але, як пісала Марыля, нягледзячы на гэта, «ён захоўвае для мяне шмат прыгажосці». Тут адбываліся сустрэчы паэта з яго каханай, і народная легенда пра гэта жыве і сёння.

Вось як Адынец апісвае сваё знаёмства з мужам і жонкай Путкамерамі ў 1823 годзе: «...пасля вяртання (у Вільню. — Л. Л.) я... знайшоў вельмі мілы для мяне сюрпрыз — афіцыйнае запрашэнне панства Путкамераў, каб разам з Чачотам прыехаў да іх на Тройцу. Абое яны былі мне незнаёмыя, а ліст абое напісалі такі сардэчны, што хоць бы нават раней сам не меў ахвоты, ён бы дадаў мне жадання да гэтага знаёмства. Марыля здаўна была для мяне аб'ектам цікавасці, і калі ў красавіку 1822 года яна з мужам была пару тыдняў у Вільні і я ведаў, што Адам і Чачот у іх бывалі, — не раз шукаў спосаб, каб хоць бы здалёк яе ўбачыць, не смеючы, зразумела, ніводнага з іх прасіць, каб увялі мяне ў яе дом, і нават згадваць ім пра гэта... У сваёй прыпісцы да ліста мужа, пра які размова, яна паведамляла, што ўжо ведае мяне з

выгляду і таму хоча бліжэй пазнаёміцца. <...> Ліст самога пана Ваўжынца быў напісаны з паважнай ветлівасцю, але і ён таксама не менш падобны быў па тоне да сяброўскага. Ён крануў маё сэрца, пагатоў я меў дагэтуль супраць яго заўсёды нейкую перасцярогу з “Дзядоў”, уяўляючы сабе яго (як, магчыма, і не адзін чытач уяўляў) нейкім ганарыстым багатым арыстакратам, які толькі “золатам і зіхатлівым сваім гонарам” прывабіў да сябе сэрца “ветранай істоты”. Праўда, Чачот мне заўсёды кажаў, што гэта найвысакароднейшы, наймілейшы чалавек і што ўсе яго паводзіны адносна Адама насілі заўжды найвышэйшую шляхетнасць, якую сам Адам цалкам прызнаваў. Аднак ніколі, асабіста сам не пазнаўшы, я не мог бы паверыць чужой думцы, што той “захопнік Марылі” быў сапраўды такім высокаідэальным і нават, так скажу, такім паэтычным ва ўсіх адносінах чалавекам».

З Вільні ў Бальценікі Чачот з Адынцом ехалі ўсю ноч, і на ўзыходзе сонца ў нядзелю пад’ехалі да мураванага дома ў Бальценіках — аднапавярховага, але прасторнага. У доме ўсе яшчэ спалі, але стары добры слуга Дамінік, які спаў у сенцах, чакаў гасцей і правёў іх у падрыхтаваны пакой, дзе маладыя людзі тут жа моцна заснулі. Але хутка слуга быў змушаны іх разбудзіць, сказаўшы, што варта спяшацца з апрананнем, каб не спазніцца ў Беняконі на імшу. «Таму ледзь мы толькі апрануліся і ён прынёс нам каву — адчыняюцца дзверы, уваходзяць гаспадар і гаспадыня, гатовыя ўжо сесці і ехаць у касцёл. Увайшлі, трымаючыся пад руку, і гэтая хвіліна першай сустрэчы стала для мяне нібы камертонам пачуццяў, якія, развіваючыся і мацнеючы на працягу далейшых шматгадовых стасункаў, назаўсёды, аднак, захавалі больш-менш той жа тон і каларыт. Ён цалкам супярэчыў чаканням, гэта значыць уяўленню, якое ўжо здаўна ў мяне склалася і якое нават новыя аповеды Чачота (бо мы ў дарозе найчасцей пра гэта размаўлялі) змяніць неяк не маглі. Яго я заўсёды ўяўляў сабе як паважнага земскага грамадзяніна з панскім выглядам і далікатнасцю. Яна ж — гераіня! Ахвяра! — уяўлялася мне не інакш як змрочная, бледная, маўклівая, нібы пакорная статуя на магіле. Аж вось з’яўляецца пара! Ён — статны, прыгожы малады чалавек са светлымі валасамі, якія завіваюцца кольцамі, і з такім філарэцкім выразам у вачах і твары, што аж сэрца пацягнула да яго. А яна — у белай сукенцы пад шыю, на таліі падпязаная чорным паяском; валасы каротка стрыжаныя, аднак спадаюць на шыю з-пад круглага саламянага капялюшыка; са светлым, румяным тварыкам, гуллівай усмешкай, падалася мне тыпам наймілейшай пансіянерачкай», — успамінаў сябар Міцкевіча.

Гаспадары і госці ўчацвярых паехалі на імшу ў Беняконі, прычым Адынец заўважае, што хоць Путкамер і быў евангельска-рэфармацкага веравызнання, але гэта яму зусім не перашкаджала разам з жонкай маліцца ў каталіцкім касцёле. Але асабліва ўразіла віленскага госця тое, што адразу, у першых размовах з гаспадарамі пра паэзію, яны абое свабодна і натуральна так часта ўспаміналі імя Адама, як быццам і не было на свеце «Дзядоў». Адынец нядаўна быў у Адама Міцкевіча ў Коўне, і Марыля з цікавасцю, хоць і без выразнага напору, распытвала яго пра пані Караліну Кавальскую, жонку ковенскага лекара Юзафа Кавальскага, палюбоўніцу паэта ў яго бытнасць настаўнікам у Коўне. Антоні Адынец заўважаў: «Зразумела, што Адам не перастаў у думках цікавіць саму пані, але гэта рабілася з ведама і дазволу мужа, які

сам успамінаў пра яго са шчырым захапленнем як пра паэта і з павагай і зычлівасцю — як пра чалавека. <...> ...гэта быў вынік... некалі заключанай між імі дамовы, або, прынамсі, шчырага і адкрытага ўзаемапаразумення на гэты конт. Але таксама былі моманты, што яна яўна ўдавала, і гэта ў прысутнасці мужа, калі не проста ахвяру, то прынамсі гераіню, якая сама сябе прынесла ў ахвяру. Вынік усяго гэтага ў маім перакананні быў такі: гэтая паэтычная ідэалізацыя самой сябе ва ўласных сваіх марах і думках замяшчала ёй сапраўдную страту каханага і нават цалкам напрыканцы заняла яго месца; муж жа, дасканала разумеючы гэты стан эфірнай летуценнасці ўяўлення, пасля роздуму і рашэння дазваляў ёй свабодна буяць і вычэрпвацца да канца, каб нарэшце, змучаная і насычаная дасягнутай у марах славай гераіні, яна паціху вярнулася на зямлю, да сапраўднага жыцця. Гэтае мудрае псіхічнае прадбачанне спраўдзілася з цягам часу да дробязей. А чалавек жа, які мог гэта прадбачыць, павінен быў быць і быў сапраўды незвычайны; не дзіва, што, супакоеная ў сваім уяўленні адносна сябе, яна нарэшце павярнулася сэрцам і прывязалася да таго, хто так разумна і шляхетна дапамог ёй дасягнуць гэтага супакоення».

За тры дні гасціны ў Бальценіках Адынец і Чачот вычарпалі ўсе магчымыя вясковыя забавы. Хадзілі і ездзілі конна на прагулкі — каля збожжа, у вёску і ў лес. Абедалі ў садзе пад адкрытым небам, а падвечорак весела елі ў гаі, хоць менавіта там знаходзіўся вялізны плоскі камень з выкаваным на ім крыжам. Вечарам ездзілі на вальдшнэпаў і стралялі ў ластавак над сажалкай... Апрача размоў, музыцыравалі, дэкламавалі вершы ці спявалі. Сам Ваўжынец (жонка называла яго на англійскі манер панам Лорэнсам) меў дзіўна гарманічны і прыемны голас. Асабліва ён любіў спяваць французскія жаўнерскія песні часоў сваёй ваеннай маладосці або нашы народныя. З гэтых апошніх у памяці Адынца асабліва засталася адна беларуская песня з вельмі прыгожай мелодыяй, на тэму якой Марыля зрабіла чудаўную варыяцыю на фартэпіяна. Марыля на тыя часы была выдатным музыкам, і яе ігра знаходзіла водгук у сэрцы. Адынец цытуе ўрывак з гэтай народнай песні «Да цераз мой двор» на беларускай мове, без перакладу на польскую:

Да цераз мой двор,
 Да цераз мой двор,
 Да цяцера ляцела;
 Да не даў мне Бог,
 Не судзіў мне Бог,
 За каго я хацела:
 З кім стаяла,
 Размаўляла
 Да падарачкі брала;
 З каго кпіла,
 Смяялася,
 Сама таму дасталася.

«Гэтыя словы ў вуснах мужа Марылі, выкананыя з яе ўласным акампанеентам, маглі стаць самым пераканаўчым каментаром тагачаснага іх жыцця. Для мяне ж гэтае першае трохдзённае гасцяванне ў Бальценіках зрабілася пачаткам вельмі шчырага і сардэчнага сяброўства, якое, з аднаго боку, ужо выстаяла, дык і з друго-

га — пратрымаецца аж да смерці», — гэтымі словамі заканчвае Адынец успаміны пра гасцяванне ў Бальцэніках.

Цікавымі з’яўляюцца сведчанні і меркаванні Антонія Адынца пра далейшую гісторыю шлюбных адносін Ваўжынца і Марылі Путкамераў. Марыля пастаянна памятала пра сябе як пра аб’ект пачуццяў вялікага паэта, як пра крыніцу яго першага натхнення і славы, як пра «новую Лауру ці Беатрычэ», але ў рэальным жыцці яна была ўзорнай і шчырай сяброўкай мужа, пакуль урэшце агульная бацькоўская любоў да дзяцей аб’яднала іх агульнымі пачуццямі і думкамі, так што іх сумеснае жыццё з гэтага часу і аж да смерці было шчаслівае.

Сябры сям’і пісалі, што дом Путкамераў для гасцей быў надзіва мілым і дзіўным паэтычным храмам. Усё тут, здаецца, дыхала і было прасякнута паэзіяй, пачынаючы ад самой гаспадыні і да самых нязначных дробязей штодзённага жыцця. Ні ў чым не было свецкай раскошы і багацця, але без перабольшання можна было сказаць, што ва ўсім адчувалася раскоша і багацце паэтычнае, гэта значыць, што ўсё ў доме рабілася хутчэй для эстэтычнага ўспрымання і задавальнення, а не з-за рэальных патрэбаў або матэрыяльнай карысці. Нават і жаночая хатняя гаспадарка, якой Марыля ахвотна і самастойна займалася. Напрыклад, яна заглядала ў кароўнік, стайню і ў фальварак не дзеля прадуктаў або нагляду панскім вокам. Каровы на яе покліч самі падыходзілі да ейных рук, коні ў стайні, асабліва любімая ездавая Гурыска, азіраліся на яе, калі Марыля заходзіла, бо звычайна яна мела ў хустачцы соль або цукар. На яе голас пасля абеду да ганка з усіх бакоў двара з крыкам збягаліся розныя птушкі і атачалі яе, бо яна сыпала ім з кошыка зерне або сабраныя са стала драбкі (магчыма, адсюль у «Пане Тадэвушу» вобраз Зосі з яе птушкамі). На тварах слуг была бачна жывая ветлівасць, і кожны з іх быў гатовы да загадаў гаспадыні, бо яна не патрабавала поўнай паслухмянасці, але была ў доме як бы «старэйшай паненкай», якая прыехала ў вёску на канікулы, сама забяўляецца напоўніцу і рада кожнаму зрабіць прыемнасць. Сапраўднае жаночае кіраванне домам было ў руках «старой гаспадыні» Грындызавай — былой нянькі гаспадара.

Праўнучка Ваўжынца і Марылі Путкамераў Яніна Жаўтоўска¹ пісала пра сваіх прадзеда і прабабулю: «Прадзед Ваўжынец любіў паляваць і гасцяваць па суседзях і не любіў праводзіць час у сваім доме. Яго жонка, істота сапраўды паэтычная, хадзіла ў белай сукні і вялікім саламяным капелюшы, не цікавілася практычнымі справамі, але, седзячы на галінцы квітнеючай яблыні, чытала Байрана». Падобнае пісаў і Антоні Адынец: «Дык вось, я, як відавочца, сцвярджаю, што не ведаў іншай асобы, якая б так, як яна, пасавала для аб’екта “паэтычнага кахання”, і гэта асабліва з боку паэтастудэнта і адэпта “прамяністай” тэорыі кахання. Не магла яна называцца прыгожай ва ўласцівым значэнні гэтага слова, але мела тую прыцягальнасць і прывабнасць, якія складаюць сутнасць і галоўную чароўнасць прыгажосці. Талія стройная, рост сярэдні, твар ясны і мілы, вочы блакітныя, погляд выразлівы і чулы, усмешка найўная і разам гуллівая — дакладны выраз разумовага і эмацыянальнага настрою яе душы. Начытаная, экзальтаваная, больш марыць, чым думае, яна сама па сабе ніко-

¹ Успаміны Яніны Жаўтоўскай цытуюцца па выданні: Janina z Puttkamerów Zółtowska. Inne czasy, inni ludzie. Londyn, 1998.

лі не выйшла на святло з вясёлкавай імглы сваёй фантазіі, але менавіта сама гэтая імгла рабіла так, што таксама і для вачэй назіральнікаў яна ніколі не здавалася звычайнай, проста асобай; але дастаткова было паглядзець праз прызму каханьня, каб заўважыць у ёй незямны, асіянаўска-воблачны феномен».

Да Путкамераў цягнуліся суседзі, з-за паэзіі Адама Міцкевіча Марыля для іх была «магнітам». Яна ўсім была рада і кожнаму рабіла нешта прыемнае. У лісце да Яна Чачота ва Уфу пасля 1829 года Марыля пісала, што зладзіла свой будуар і бібліятэку. Хацела б мець пару добрых кніг пра гаспадарку, агарод, птушках і інш. Яна не проста перапісвалася са ссыльнымі філаматамі і перажывала за іх, але і ўсяляк дапамагала матэрыяльна, пасылала кнігі, падарункі. Прафесар Пігонь назваў Марылю «заступніцай, закліканай вышэйшай сілай, і дабрадзейкай ссыльных філаматаў».

Ваўжынца Путкамера заўсёды моцна турбавалі лёс і жыццё сялян, і таму Марыля вельмі старанна яму дапамагала і апекавалася дзецьмі і хворымі ў вёсцы альбо рыхтавала і пасылала ў поле бочкі квасу ці воцатнай вады для тых, хто працаваў падчас летняй спякоты. Таксама яна ахвотна суправаджала мужа пры наведванні ім сялянскіх хат, а часта нават і на паляванні з хартамі, якія ён палка любіў, а яна была каля яго смелай амазонкай. Нават яго паляўнічыя сабакі, якіх Марыля зусім не любіла, былі для яе аб'ектам апекі, бо яна ведала, што гэта падабаецца мужу.

Антоні Адынец цікава апісвае паляванне, на якое Ваўжынец Путкамер запрасіў яго ў верасні 1825 года. Трошкі камічным быў момант прыезду паэта ў Бальценікі: «...я ўвайшоў у пакой... падчас апавядання пра выдуманую маю смерць ад рук забойцы, якім ураджаў абаіх гаспадароў, проста з Вільні прыбыўшы, іх стары сусед, які выдумаў гэта падчас перакусу ў карчме, калі пасля цяжкіх праслухоўванняўсяго гэтага доўгага аповеду я сам прадставіўся яму як жывы, а ён гэта палічыў за недарэчны жарт “малакасоса”. Гэтая дробная на першы погляд акалічнасць разам са спачуваннем з іх боку і маёй удзячнасцю яшчэ больш, вядома, умацавала сувязі ўзаемных адносін; а гэта паляўнічае гасцяванне ў іх паказвае такую поўную і выдатную карціну грамадскага жыцця і звычайў на той час у Літве, што, хоць у сціпрых рамках шляхецкага маёнтка, можа сысці за мініяцюрную копію даўняга панскага палявання...»

Больш за дзясятка добрых сяброў і суседзяў з'ехаліся тады ў госці да «пана Лорэнса», каб разам некалькі дзён паляваць ва ўласных і навакольных гушчарах. «Пра паляванне “з аблавай”, якое цяпер усюды выкарыстоўваецца, тады не чуваць было нават у Літве. Паляванне было вайной, не разнёй. Таму кожны паляўнічы прыводзіў сваіх сабак. Такім чынам сабралася каля дваццаці зграяў і дзясятка павадкоў ганчак. Тыя, хто пад'язджаў, кожны дзень выходзілі з ганчакімі на світанні да прызначаных гушчароў, куды мы, стралкі, на брычках або, хто хацеў, вярхом прыбывалі на ўсходзе сонца, і ражкі гралі ўверцюру гону. Паляванне калі ўдавалася, калі не — як выпадала, але каля абеду звычайна пад'язджала сама пані на павозцы альбо пазамазонску вярхом з абозам са снеданнем, якое падагравалася ў лесе на распаленым вогнішчы. Яе сяброўкай абодва разы на працягу ўсяго гэтага збору была сваячка, суседка і сяброўка панна Вераніка Остэн-Сакен, дачка барона (з Гайцюнішак), па прыгажосці, гумары і манерах як дзве кроплі вады падобная да вобразы Дыяны

Вернон з аповесці Вальтэра Скота пад назвай “Роб Рой”, тым больш што, як і тая, з амазонкай насіла зялёны капялюшык. Прыхільнікам яе быў пан Адам Рымша, сусед і вайсковы таварыш пана Лорэнса, які таксама па яго пратэкцыі праз пару гадоў ажаніўся з ёю; у час жа, пра які тут гаворка, верна суправаджаў яе на паляванні. Паколькі была такой смелай, а хутчэй, такой дзёрзкай амазонкай, ніхто іншы не меў ахвоты суправаджаць яе ў пагоні за ганчакамі, з якімі ўжо звычайна пасля абеду палявалі для забавы дам. На змярканні вярталіся дамоў, дзе ўжо палалі камінкі і чакалі накрытыя сталы. А што ж ужо казаць пра вясёлыя размовы і спрэчкі пры гэтых сталах і тых камінках! Сваркі, нібы... у “Пане Тадэвушы”, узнаўляліся тут кожную хвіліну адносна таго ці іншага ганчака або харта ці, дакладней, кожнага шарака ці ліса, які ўцёк ад хартоў і стрэлаў паляўнічых. Прыміральным аўтарытэтам нахштальт “пана Войскага” бываў заўсёды ў такіх выпадках Жагота (Ігнат Дамейка) не праз узрост і не праз паляўнічую славу, але праз вясёлы гумар і сапраўды старашляхецкую дасціпнасць, якая як некалі ў філарэцкіх колах, так і тут рабіла яго душой сяброўскіх паляўнічых размоў і бесстароннім пасярэднікам спрэчак», — гэтак, з замілаваннем, успамінаў Антоні Адынец.

Аднак былой вяселасці, такой, як калісьці, ужо не было, бо на сэрцы заўсёды была думка пра тых, якія ўжо не могуць радавацца жыццю разам з усімі. Пасля ссылкі Тамаша Зана і Яна Чачота адзіным павераным даўніх успамінаў і пачуццяў Марылі застаўся яе стрыечны брат Ігнат Дамейка, які жыў у Заполлі пад наглядам паліцыі, для Ваўжынца ён быў сардэчным сябрам. Адынец пісаў пра Дамейку: «...прымуовае гаспадаранне ў Заполлі зусім не адпавядала ні прыхільнасцям яго, ні памкненням, а між тым цяжка было прадбачыць, як з таго парафіяльнага закавулка выбрацца на шырэйшы Божы свет. <...> Ці ж мог ён нават у марах пры бурлівым запале дапусціць або толькі ўжо прадбачыць, што некалі ў антыподах, паміж двума акіянамі, будзе вучыць нашчадкаў Картэса, як шукаць золата на Кардыльерах, і стане іх кіраўніком у вышэйшую еўрапейскую асвету, сістэму якой у Чылійскай Рэчы Паспалітай сам арганізаваў на ўзор Віленскага ўніверсітэта і дагэтуль гадоў пятнаццаць ім кіруе як рэктар універсітэта ў сталіцы Сант’яга і старшыня Найвышэйшай рады выхавання».

Ваўжынец і Марыля Путкамеры мелі трох дзяцей: сына Станіслава і дачок Зоф’ю (па мужы — Каліноўскую) і Караліну (па мужы — Рыхлевіч). Шчаслівы бацька казаў: «Мы не можам крыўдзіцца на жыццё, бо Бог даў нам слаўную Зосю, добрага Стася і таго галубочка», мелася на ўвазе Караліна. Зоф’я вучылася спевам у Ксаверыя Дзэўбель, потым брала ўрокі спеваў у Станіслава Манюшкі. Яна цешыла бацькоў спевам балад і рамансаў Міцкевіча, нагадваючы аб далёкім мінулым.

Бальценікі знаходзіліся блізка ад Вільні, і малады Путкамер хоць і не быў сябрам таварыстваў, але завязаў добрыя стасункі з філаматамі і філарэтамі. Ён стаў сябрам таварыства дапамогі бедным студэнтам і таварыства шубраўцаў. Наведваў амаль што ўсе паседжанні шубраўцаў і ў Віленскім універсітэце слухаў лекцыі прафесараў Галухоўскага і Лялевеля.

Ваўжынец Путкамер выбіраўся куратарам Евангеліска-рэфармацкага сінода на Літве. На свае невялікія фондушы пратэстанты ўтрымлівалі дваццаць збораў, гім-

назію ў Слуцку, віленскі калегіум, некалькі дзясяткаў месцаў у алюмінаце ў Слуцку, некалькі месцаў у Кейданах, шэсць вучняў у Дэрпце і чатыры ў Пецяярбурзе. Пра-тэстанцкія парафіі ўваходзілі ў склад акруг — адпаведнікаў каталіцкіх дыяцэзій, хоць практычна, з-за малалікасці вернікаў, яны набліжаліся да каталіцкага дэканата.

Больш за дзесяць гадоў Ваўжынец Путкамер быў сябрам Евангелісцка-рэфар-мацкага сінода на Літве. За гэты час ён унёс праект аб надзяленні зямлёй сялян, якія належалі пратэстанцкім зборам, але праект таксама не дайшоў да выканання. У 1822 годзе ён улагодзіў справы з радзівілаўскімі фондушамі для слуцкай школы. А ў 1823 годзе стары граф Аляксандр Путкамер прапанаваў сіноду праект свайго сына аб адкрыцці ў Вільні друкарні, якая разам з паперняй павінна была служыць развіццю культуры ў былым ВКЛ. Дакумент складаўся з дзвюх часткаў: першая датычыла мэты справы (там ёсць такія радкі: «...сцвярджаю, што чым больш клас сялян адукаваны, тым у большай ступені ведае ён пра неабходнасць паляпшэння свайго быту і паляпшае яго»), другая датычыла шляхоў рэалізацыі. Аўтар паклапа-ціўся пра ўсе падрабязнасці, але перыяд лібералізму прайшоў, і царызм пачаў «за-кручваць шрубы», распачаў судовы працэс філаматаў, і праект не быў рэалізава-ны. У 1824 годзе была зачынена гімназія ў Кейданах, а супраць школы ў Слуцку былі высунутыя цяжкія абвінавачанні. Таму Віленскі сінод даручыў свайму куратару вы-рашыць з рэктарам Віленскага ўніверсітэта Пеліканам пытанне са школай у Слуцку і магчымасць пераўтварэнне яе ў гімназію. Атрымаўшы дазвол ад рэктара і ад урада, у 1829 годзе ён пачаў будаваць новы корпус гімназіі. Пры закладцы ганаровага ка-меня Путкамер сказаў запамінальную прамову. З часам слуцкая гімназія стала леп-шай у Літве і падрыхтавала шмат выпускнікоў, якія засталіся гонарам беларускай і сусветнай культуры.

Увогуле, Ваўжынец Путкамер, «паручнік войск польскіх», кіраваў паседжаннямі сінода ў якасці дырэктара у 1821, 1822, 1829 гадах.

Думаў Путкамер і пра развіццё прамысловасці ў краі. Ён бачыў бурнае развіццё прамысловасці ў Еўропе і разумее значэнне, якое маюць розныя прамысловыя і сельскагаспадарчыя таварыствы. У 1828 годзе залажыў першую на Літве фабрыку паперы (паперню), далей планаваў пабудаваць у сябе цукроўню, гарбарню і фабры-ку сукна. Брак капіталу не дазволіў давесці гэтыя праекты да прыбыткавага стану. Таму граф задумаў стварыць першае на Літве прамысловае таварыства. Плануючы стварыць цукроўню як акцыянернае прадпрыемства, ён вёў перамовы з маршал-кам губернскай шляхты Жабам і з прамыслоўцам Міхалам Макрыцкім. 15 чэрве-ня 1838 года граф атрымаў Найвышэйшы ўказ, які дазваляў заснаваць кампанію. Путкамер вывучаў справу цукраварства на працуючых фабрыках, агітаваў багатых людзей, а сялянам Віленшчыны раздаваў насенне цукровых буракоў і гарантаваў закуп ураджаю. Але сабраць неабходную колькасць акцыянераў і грошай не ўдало-ся, шляхта не верыла ў перспектывы прамысловага таварыства. Путкамер спраба-ваў адкрыць гарбарны завод і адкрыць фабрыку сукна, але гэтыя пачынанні таксама не мелі абаротных капіталаў.

Недалёка ад Бальценікаў меўся яшчэ адзін маёнтак Путкамераў — Бражэльцы. Менавіта ў Бражэльцах Ваўжынец Путкамер ажыццяўляў свае прамысловыя пла-ны, выкарыстоўваючы для гэтага рэчку Сольчу. На ёй была пабудавана дамба, вада

Сольчы заліла пойму ракі і ўтварыла выцягнуты на два кіламетры вадаём. На другім беразе ракі будавалі млын, пры млыне працавала фабрыка сукна і паперня. Толькі заснаваная Путкамерам фабрыка паперы некалькі гадоў прыносіла прыбытак, пакуль неабходнасць прыстасаваць да яе паравую машыну паставіла гаспадара ў такія ўмовы, што ён не мог вытрымаць канкурэнцыі з іншымі, якія мелі сродкі на гэтыя машыны. Паперня моцна пацярпела ад расійскіх салдатаў у 1831 годзе, а ў 1851 годзе цалкам згарэла.

Думаю, што не апошняй прычынай правалу праектаў Путкамера было «рамантичнае» стаўленне да вядзення гаспадаркі. Такое стаўленне магло пасаваць «галантнаму» XVIII, а не XIX стагоддзю энергічнага капіталізму, які патрабаваў ужо максімальнай эфектыўнасці і рацыяналізму.

Шмат перажыванняў прынесла сям'і паўстанне 1831 года, бо Путкамеры не засталіся ўбаку ад падзеі. Марыля рыхтавала перавязачны матэрыял, Ваўжынец забяспечваў паўстанцаў сукном сваёй фабрыкі.

У чэрвені 1833 года Ваўжынец і Марыля Путкамеры былі арыштаваныя за дапамогу эмісару Марцелю Шыманскаму. Яны спачатку знаходзіліся пад вартай у Вільні, а са жніўня па лістапад 1833 года — у Гродзенскім астрозе. Марылю абвінавачвалі, спасылаючыся на сведчанні Шыманскага, але яна не прызнавала сябе вінаватай. Толькі зімой 1833 года Путкамеры змаглі вярнуцца ў Бальцэнікі.

Марыля Путкамер любіла сваю другую сядзібу Бражэльцы, ціхую маляўнічую мясцовасць, дзе рэчка Гражулка несла свае воды ў Сольчу, дзе поймы рэк патаналі ў зеляніне квітнеючай травы, дзе вясновае паветра перапаўнялася спевам птушак. «Нідзе так прыгожа салаўі не спяваюць, як менавіта над Сольчай», — пісала яна ў адным з лістоў. У Бражэльцы Марыля часта прыязджала разам з дзецьмі і праводзіла тут лета. У 1833 годзе яна акампаніравала сваёй васьмігадовай Зосі на фартэпіяна, калі дачка спявала адну з песень Яна Чачота, прысвечаную Сольчы. Тэкст песні ссыльны Ян Чачот, які ўжо дзявяты год адбываў ссылку на Урале, пераслаў брату Марылі Міхалу Верашчаку з просьбай перадаць Путкамерам.

Адам Міцкевіч у выгнанні з цікавасцю паглынаў усе звесткі з радзімы. На пачатку 1846 года ён даведаўся, што Путкамерова з Верашчакаў, сястра яго сябра Міхала, выдала старэйшую дачку Зоф'ю за нейкага Каліноўскага, інспектара з Вільні, а ў Бальцэніках з п'яна Тамаша Зана даведаліся, што Міцкевіч стаў халодным і нават «суровым і здольным прынізіць».

Віленскі гісторык Чэслаў Малеўскі піша, што Ваўжынец Станіслаў Ян граф Путкамер з Версовічаў-Сякеркаў ад 20 верасня 1847 года да 15 чэрвеня 1849 года займаў пасаду маршалка шляхты Лідскага павета. Маршалак быў прызначаны сябрам статыстычнага камітэта пры губернатару Допельмаеру і аднаасобна склаў статыстыку Лідскага павета. У тыя часы праводзілася так званая інвентарызацыя панскіх маёнткаў. Гэта быў адзін з першых крокаў у бок урэгулявання стасункаў паміж прыгоннымі і прыгоннікамі, бо інвентар павінен быў вызначыць межы панскай улады і памеры сялянскіх падаткаў. Гэты крок улады вызваў занепакоенасць шляхты. Маршалак рупліва заняўся складаннем інвентару, тлумачачы сялянам, якія павіннасці

яны будуць адпрацоўваць, а якія паны не маюць права ад іх патрабаваць. Пры гэтым пільнаваў за тым, каб абшарнікі не патрабавалі ад сялян выконваць павіннасці, не прадугледжаныя законам, і строга папярэджваў абшарнікаў пра справядлівасць.

Путкамер часта быў пасярэднікам у спрэчках паміж сялянамі і абшарнікамі павета. І шляхта казалася пра яго: «Пане дабрадзею, маршалак сялян, а не шляхты» («Panie Dobrodzieju, to marszałek chłopów a nie szlachty»). Даведаўшыся пра такія адозвы, Ваўжынец публічна выказаўся, што шляхта дала яму лепшую з магчымых мянушак. Цікавай з'яўляецца заўвага Антонія Адынца пра Ваўжынца Путкамера: «Графскі тытул спрадвечу служыў іх сям'і ў Памор'і, адкуль іх род перасяліўся ў Польшчу і быў зацверджаны геральдыкай краіны. Акрамя гэтага, пан Ваўжынец на прыкладзе дзеда і бацькі не толькі ім не карыстаўся сам, але нават ужывання яго ў дачыненні да сябе не цягнуў, здавальняючыся, як сам казаў, годнасцю шляхціча».

На сваёй асабістай гаспадарцы граф меў грашовыя клопаты, не ўсё ў яго было добра, што бачна з ліставання з ягоным сябрам і суседам, вядомым гісторыкам Міхалам Балінскім, фрагменты яго прыводзіць у сваёй кнізе Караль Эстэрэйхер. Напрыклад, адзін з выкапаных у Бальценіках ставой прыйшлося закапаць праз узніклыя праблемы. Путкамер піша, што ўзяў падрад на будаўніцтва лідскага казначэйства, і просіць Балінскага дамовіцца з нейкім панам Аншлам, каб ён не патрабаваў ад графа даваць сваіх парабаў для працы і т. д. У лістах да Балінскага ён часта пісаў пра сына Стася, але ніколі не пісаў пра жонку, магчыма, меў у той час нейкія праблемы ў адносінах з ёй.

Памёр граф Ваўжынец Путкамер у Вільні 30 студзеня 1850 года.

Пасля смерці бацькі сын Станіслаў напісаў пра яго: «Дадам яшчэ некалькі слоў з маёй памяці. Кожны сябар і знаёмы майго бацькі памятае яго шляхетную паставу, яго лагоднае аблічча, якое адлюстроўвала высокія думкі, і сэрца, якое білася дзеля грамадскага добра».

Антоні Адынец пасля яго смерці напісаў: «Разбіты паралічам у Вільні, толькі што прыехаўшы з вёскі, ён збіраўся на вечар да мяне, але страціў адразу мову і прытомнасць, і толькі пасля некалькіх дзён пакут прыйшоў да памяці за гадзіну да смерці, але роўна на столькі часу, што змог нападвоўгаласу заспяваць адну штрафную перадсмяротнага псалма, які спяваў, паміраючы, і яго дзед. Памёр Ваўжынец Путкамер у Вільні 30 студзеня 1850 года. Гэтая страта выклікала спачуванні ўсёй грамадскай супольнасці Літвы. Тамаш Зан, які яго першы раз са мной наведаў, горка плачучы, сказаў пра яго: "Не было ў яго сэрцы здрады!"»

Міхал Балінскі пісаў пра Ваўжынца Путкамера: «Самым паважаным суседам Яна Снядэцкага быў Ваўжынец Путкамер, які жыў у трох мілях ад Яшун у Бальценіках. Калісьці... прыгожы ўлан... зусім не арыстакрат, не толькі не багаты, а нават вельмі бедны, бо атрымаў спустошаныя бацькаўскія маёнткі... ён рабіў першыя крокі ў стварэнні прамысловасці нашага краю. Акрамя таго, меў надзвычайныя якасці сэрца і розуму, якія не толькі ў Літве, але і ва ўсім свеце рэдка сустракаюцца. Працавіты, адукаваны чалавек, ён хацеў даць волю сельскаму люду і таму быў паважаны сваімі сялянамі... верны сябар... пры тым, нягледзячы на жыццёвыя праблемы, заўсёды вясёлы, вельмі дасціпны, хадзячы скарбец вусных анекдотаў, аматар кніг і палявання...»

Праўнучка Ваўжынца і Марылі Путкамераў Яніна Жаўтоўска пісала ў сваіх ме-
муарах: «Мой прадзед Ваўжынец Путкамер ніколі не меў вялікую фартуну. Пасля
смерці прадзеда маёнтак Бальценікі — Бражэльцы, уласнасць роду з 1723 года, быў
зменшаны эксдывізіяй. Уніхаў — наваградскі маёнтак — быў страчаны, праўдапа-
добна, таксама праз эксдывізію».

Граф Ваўжынец Путкамер быў пахаваны ў Вільні на Баўфалавай гары Евангеліч-
ных могілках пры вуліцы Малой Пагулянцы ў родавай капліцы. На помніку над яго
магілай высечаны верш Антонія Адынца:

Стой, міначка! Стаіш бо, дзе мужа магіла,
Што скарый прыжыццёва пік нашага веку,
Чыё сэрца аб Цноце і Праўдзе маліла,
Чыя самая сутва ахвярна служыла
Чалавечаму ў Богу, Божаму — у Чалавеку¹.

«Мужыцкі маршалак» пасля сваёй смерці пакінуў вялікія запасыкі.

Лічыцца, што Ваўжынец Путкамер стаў правобразам графа ў паэме Міцкевіча
«Пан Тадэвуш».

Пасля смерці Адама Міцкевіча ў прэсе пачалі распаўсюджвацца розныя чуткі
пра адносіны Марылі Путкамер і вялікага паэта. Вось што з гэтай нагоды пісаў Анто-
ні Адынец: «...лічу яшчэ абавязкам расказаць пра далейшыя іх адносіны з Адамам,
пагатоў гучала страшэнная хлусня на гэты конт, не ведаю, хто першы яе прыдумаў,
але яна найперш была апублікаваная ў “Gazecie Polskiej”, якая выходзіла ў Варша-
ве ў 1860 годзе, хоць адразу і абвержана мною па даручэнні самой Марылі, яе
адгалоскі дагэтуль рэхам кружляюць па свеце... Дык вось, першая сустрэча Адама
з Марыляй пасля яе замужжа адбылася 22 красавіка 1822 года ў Вільні, калі яна
была там з мужам пару тыдняў. Адам бываў у іх даволі часта, але заўсёды толькі ў
таварыстве Зана або Чачота. Самому Ваўжынцу ён падараваў экзэмпляр новавы-
дадзеных сваіх вершаў з аўтографам, кніга дагэтуль знаходзіцца ў ягонага сына.
Наступны раз — на Тройцу таго ж года — ён паехаў да іх у вёску, у Бальценікі... не з
мэтай выкліку мужа на дуэль, а для правядзення двух дзён свята ў гасцях на вёсцы
ў сяброў. Апошняя сустрэча адбылася ў Вільні ў першыя дні 1824 года, калі абое
прыехалі з вёскі на пару дзён, каб развітацца з Занам, Чачотам і Адамам Сузіным
перад іх выездам у Арэнбург».

Пасля смерці мужа Марыля пераехала жыць у Бражэльцы. Яна будзе тут новы
драўляны дом і закладае сад з гародам.

1855 год выдаўся для Марылі асабліва цяжкім. Пажар забраў двары сялян, па-
чаліся работы ў аказанні дапамогі пагарэльцам. У Дварцы (вёска Дварэц, Дзятлаўскі
раён) на руках Марылі памірае любімы брат Міхал. Яго смерць шчыра аплаквалі ўсе
сяляне маёнтка. Міхал не меў нашчадкаў і бібліятэку завяшчаў Марылі. У гэтым жа
годзе яна даведваецца пра смерць жонкі Міцкевіча Цэліны. «Бедны, бедны... усё

---

¹ Пераклад Марыі Мартысевіч. Гл: Адынец А. Э. Успаміны пра мінулае. Мінск : Лімарыус,
2020. С. 178.

на яго валіцца», — пісала Марыля ў суседнія Яшуны Балінскім. А потым не стала і Адама Міцкевіча.

У 1860 годзе ў Вільні адбылася сустрэча Марылі з сынам Міцкевіча Уладзіславам, які прыехаў з Парыжа. Уладзіслаў наведаў Наваградак і Туганавічы, па яго просьбе жывапісец Вінцэнт Дмахоўскі намалюваў карціны «Дом Міцкевіча ў Наваградку» і «Сядзіба ў Туганавічах». Копіі карцін былі дасланыя ў Парыж Уладзіславу і прыкметна пашырылі легенду пра Марылю і Адама.

У 1860 годзе ў Бальценіках пасяліўся з сям’ёй сын Марылі і Ваўжынца — Станіслаў Путкамер.

1863 год, год Паўстання, прынёс новыя засмучэнні. Былі арыштаваныя ўнукі Каціноўскія і муж дачкі Караліны Ян Рыхлевіч, арыштаваныя сябры і знаёмыя. Марыля наведвала добра вядомую ёй з 1833 года віленскую турму.

Марыля Путкамер памерла ў снежні 1863 года. Памерла ў год Паўстання, апошнімі яе словамі былі: «За край, за пакутнікаў». Пахаваная яна каля Беняконьскага касцёла.

Пра сына Ваўжынца і Марылі Станіслава Путкамера вядома не шмат. Ён, як і бацька з дзедам, быў актыўным пратэстантам, як дырэктар кіраваў паседжаньнямі сінода ў 1872, 1875, 1878, 1879 гадах. Ягоная ўнучка Яніна пісала: «Мой дзед Станіслаў граф Путкамер быў шматгадовым куратарам пратэстанцкага сінода і таму жыў у доме, які належаў сіноду ў Вільні» і «дзед быў вельмі ашчадны, жыў сціпла і пераважна ў Вільні і нават на летні адпачынак выязджаў не далей чым да ваколічных дамоў». Аднак менавіта ён у другой палове XIX стагоддзя пачаў фармаваць знакаміты парк вакол амаль што страчанага праз заклад маёнтка ў Бальценіках. Станіслаў Путкамер ажаніўся з Феліцыяй Кяневіч. Яніна Жаўтоўска пісала, што бабуля Феліцыя была асобай цяжкай і дэспатычнай, хварэла на сухоты, але муж кахаў яе і служыў ёй з «анельскай цяроўнасцю і дабрынёй». Менавіта графіня трымала ў руках усе сямейныя справы і планы, і калі ў Вільні новы губернатар стаў больш даступны, дзякуючы ёй сям’я атрымала дазвол на выкуп сваіх маёнткаў. Вельмі любіла свайго старэйшага здольнага сына «Ваву» і ўскладала на яго надзеі ў фінансавым уздыме сям’і. Графіня дрэнна ставілася да сяцёр мужа, і яны плацілі ёй тым жа. Яніна памятае, як сёстры дзеда меркавалі, што праз свае амбіцыі бабуля патрабуе ад сыноў празмернай вучобы, і, на іх меркаванне, менавіта вучоба змарнавала здароўе малодшага з іх — Іпаліта. Акрамя двух сыноў, Путкамеры мелі і дачку Паліну (па мужы — Хоўвальт). Пра шлюб цёткі Яніна піша: «Да маёй цёткі Польшці заляцаліся адразу два кавалеры, суседзі Уладзіслаў Хоўвальт і багаты Вітольд Вагнер з Салечнікаў. Пры партыях вінта ці прэферанса два прэтэндэнты зблізіліся з маім дзедам, які выбраў Хоўвальта і такім чынам вызначыў лёс адзінай панны ў сям’і... Жыццё сям’і майго бацькі было правінцыйнае і нуднае, абумоўленае недахопам грошай і краёвымі паразамі... квітнелі сямейныя цноты, паважаліся адсутнасць эгаізму і прастата сэрца».

Сын Станіслава Путкамера — Ваўжынец (11.04.1859–30.11.1923) скончыў Віленскую рэальную вучэльню і ў 1880 годзе Санкт-Пецярбургскі інстытут інжынераў шляхоў зносін.

Яго дачка Яніна Жаўтоўска пісала: «Мой бацька і стрый закончылі Інстытут шляхоў зносін у Пецяярбургу. Будова чыгункі ў сямідзясятых гадах XIX стагоддзя была на ўздыме, і здольныя інжынеры маглі зарабіць на маёнтак... Мая бабка павінна была з цікавасцю слухаць аповеды пра генерала Жылінскага, які асушае Палессе, ці пра будаўніцтва моста на Вісле <...> ні адзін з яе сыноў не зрабіў кар’еру на чыгунцы, бо стрый Іпаліт меў дрэннае здароўе, а мой бацька ніколі не дасягнуў вышынь кар’еры інжынера, але, працуючы ў генерала Жылінскага, зблізіўся з крэўнымі з Дзерашэвіч і там узяў сабе жонку».

Як інжынер-пучеец, малады граф удзельнічаў у будаўніцтве Уральскай, Бакінскай і Палескіх чыгунак. Апошняя чыгунка прайшла літаральна за некалькі кіламетраў ад радавога маёнтка Бальценікі, Ваўжынец пакінуў кар’еру інжынера і застаўся на радзіме, у 1883 годзе ён ужо чалец Віленскага дваранскага збору. «Пра маладосць майго бацькі чула не шмат. Праца дзеля заробкаў у варажым асяроддзі не адпавядала яго амбіцыям... ішла супраць яго шляхцянскіх інстынктаў». У 1887 годзе малады граф ажаніўся з Зоф’яй Кяневіч, дачкой уладальніка маёнтка ў Мазырскім павеце Дзерашэвічы, з якой пазнаёміўся ў час будаўніцтва Палескіх чыгунак. Пасля жаніцьбы граф стаў буйным землеўладальнікам, меў 1,1 тысячы дзесяцін у Віленскай і 9 тысяч дзесяцін у Мінскай губернях, пра што дачка Яніна пісала: «Шлюб маіх бацькоў здзейсніў мары маёй бабкі, бо на пасаг маёй маці былі куплены Карэлічы з чатырма фальваркамі, маёнтак такі добры і прыгожы, што нават на Наваградчыне лічыўся “залатым яблыкам”, а ў Аўгуста Патоцкага былі купленыя Раклішкі — частка маёнтка Гародна ў Лідскім павеце. Жаніцьба яго была шчаслівай, бо дала яму духоўнае апірышча і неабходныя матэрыяльныя вартасці — багаты і прыгожы двор». Пасля смерці брата Іпаліта ў 1895 годзе ад сухотаў Ваўжынец атрымаў яго маёнтак пад Карэлічамі. А ў 1897 годзе Казімір Верашчака танна прадаў графу маёнтак у Райцы. У 1910 годзе Райцу ў пасаг атрымала яго дачка Яніна, якая выйшла замуж за прафесара Адама Жаўтоўскага.

Пры канцы XIX стагоддзя сядзіба Путкамераў у Бальценіках прыйшла ў заняпад, а дом стаў малым для сям’і. Таму было вырашана разабраць старое айчыннае гняздо і пабудаваць новы двор. Праект новага дома ў стылі англійскай готыкі з чырвонай цэгля распрацаваў архітэктар Тадэвуш Раствароўскі.

«Пэўна, у 1895 годзе я першае лета праводзіла ў Бальценіках. Жылі мы ў трох пакоях у афіцыне, сярод прымітыўных крэслаў і столікаў, на падлозе з нефарбаваных дошак. А навокал уздымаліся новыя чырвоныя мury новага дома, паміж афіцынай і новым домам у скрынях ляжала гашаная вапна. Мае бацькі распачалі будоўлю гаспадаркі ў малых і ўбогіх Бальценіках, вынішчаных за доўгія гады знаходжаньня ў арэндзе. Старыя будынкi фальварка сталі руінамі, здзічэлыя палі былі ўсланыя камянямі. На працягу шэрагу гадоў сяляне звозілі камяні з палёў для пабудовы “кітайскага” мura, які атачаў сад».

Будоўля закончылася ў 1896 годзе. Новы дом меў спічастыя дахі, высокія коміны і вялікія лучковыя вокны. Унутраны дызайн дома распрацаваў сам гаспадар, а выканалі мясцовыя і віленскія майстры. Найбольш прыгожымі былі чатыры рэпрэзентатыўныя пакоі: пярэдні пакой, салон, кабінет і сталовая. Салон быў абстаўлены мэбляй у стылі Людовіка XV, якую зрабіў віленскі цясляр па ўзорах, прапанаваных

панам Слізнем — агульнавядомым у той час калекцыянерам і «арбітрам добрага густу» ў Вільні. Кабінет быў абстаўлены невялікімі кніжнымі шафамі, бюро, канапамі, фатэлямі з дэкарацыямі з накладной бронзы. У сталовую вялі белыя дубовыя дзверы, яна мела белыя дубовыя сталі, а на сценах віселі партрэты роду Путкамераў. Пры старым доме меўся сад у старасвецкім стылі. Пасля пабудовы новага дома сад пашырылі і перапланавалі ў англійскім стылі паводле праекта вядомага садоўніка з Вільні Паўловіча. У садзе быў выкапаны вялікі стаў, а папярок ракі насыпаная грэбля. Парк агульнай плошчай болей за 8 га знаходзіцца ў паўднёвай частцы сядзібы. Парк у Бальценіках і цяпер лічыцца адным з лепшых узораў пейзажных паркаў у Беларусі. З канца XIX стагоддзя ён паспяхова папаўняўся экзатычнымі дрэвамі, тут расце больш за 60 назваў рэдкіх дрэў. Парк з'яўляецца помнікам прыроды рэспубліканскага значэння. Вось як апісвала радзіннае гняздо дачка Ваўжынца Путкамера Яніна: «Сам двор і забудовы фальварка ляжалі на высокім пагорку, які пераходзіў у раўніну на захадзе, на ўсходзе рэчка Гражулка (ці Бражулка), якая вілася сярод вольхі, аддзяліла пагорак ад дарогі... На рацэ быў мост, ад якога ўгару да двара вяла няроўная і стромная дарога, мінуўшы двор, дарога вяла да Раклішак і самотнай, дзікай грушы — мэты нашых недалёкіх шпацыраў. Гарызонт з усіх бакоў замыкаўся блізкімі і далёкімі лясамі... Ніколі не бачыла старога двара, у якім жылі мая прабабка і некалькі апошніх пакаленняў Путкамераў. Ён быў разбураны маім бацькам, бо быў стары і цяжкі для аднаўлення. Чула потым, што двор быў мураваны, меў ганак з калонамі, падвойны дах, крыты гонтай, унутры маляваныя сталі, на адным з маляўнічых была сцэна з Апалонам. Не зафатаграфавалі яго нават перад знішчэннем. З мэблі захаваліся фатэлі, якія служылі потым у гасцінных пакоях... Каля 1895 года краязнаўства яшчэ не было і ніхто не рабіў мастацкіх здымкаў...»

Да Першай сусветнай вайны ў адным з бюро ў Бальценіках захоўваліся стосы лістоў Марылі з Верашчакаў да мужа. «Са свайго дзяцінства памятаю расказы, што лісты нудныя і датычаць гаспадарчых спраў... Пра вялікае каханне найвялікшага з польскіх паэтаў успаміналася час ад часу пад уплывам артыкула ці нейкага пытання кагосьці, але чалавечы бок таго літаратурнага рамана мала каго цікавіў», — пісала Жаўтоўска.

У 1900 годзе Ваўжынец Путкамер уступіў у Віленскае сельскагаспадарчае таварыства, увосень 1905 года яго абіраюць дэлегатам ад дваранства Лідскага павета Віленскай губерні ў Віленскую земскую камісію для вырашэння пытання аб земствах у Прыбалтыйскіх губернях. У тым жа годзе графу Путкамеру было дазволена пабудаваць у маёнтку Бальценікі вінакурны завод. У 1906 годзе стаў адным з арганізатараў Віленскага таварыства сяброў навук і быў абраны куратарам Віленскага евангеліска-рэфармацкага сінода і куратарам евангеліска-рэфармацкага прыхода ў Вільні. Кіраваў пасяджэннямі сінода як яго дырэктар у 1911 і 1912 гадах. «У выніку цяжкасцяў і нешчаслівага лёсу людзі на Літве дзічэлі, былі нясмелымі, упадалі ў неўрастанню. Мой бацька меў такую натуру буйную і багатую, што не страціў сваю індывідуальнасць... Маючы ад нараджэння розныя здольнасці, не меў неабходнай пільнасці і не любіў займацца нуднымі рэчамі», — пісала Яніна Жаўтоўска.

Як палітык, Ваўжынец Путкамер быў чальцом польскай Нацыянальнай лігі і Нацыянальна-дэмакратычнай партыі. Абіраўся выбарнікам у 1-ю і 4-ю Дзяржаўныя Думы ад з'езда землеўладальнікаў па Лідскім павеце Віленскай губерні, аднак у 1-ю і 3-ю Думы не прайшоў. У 1907 годзе быў старшынёй Лідскага павятовага выбарчага камітэта і таварышам старшыні Віленскага губернскага выбарчага камітэта. 6 лютага 1907 годзе абраны ў 2-ю Дзяржаўную Думу ад агульнага складу выбарнікаў Віленскага выбарчага збору. У Думе ўваходзіў у Польскае кола і працаваў у Бюджэтнай камісіі. Пасля роспуску 2-й Дзяржаўнай Думы вёў актыўнае грамадска-палітычнае жыццё: удзельнічаў у дзейнасці Віленскага сельскагаспадарчага таварыства і да красавіка 1909 года ўваходзіў у яго раду, неафіцыйна прэзентаваў інтарэсы таварыства ў Санкт-Пецярбургу, у 1908 годзе ўвайшоў у Віленскае таварыства падтрымкі польскага сцэнічнага мастацтва, прадстаўляў дваранства Віленскай губерні ў Санкт-Пецярбургскім чыгуначным камітэце. У 1907 годзе зноў балатаваўся ў Дзяржаўную Думу, але абраны не быў.

Тым не менш граф Ваўжынец Путкамер 14 кастрычніка 1912 года быў абраны ў 4-ю Дзяржаўную Думу ад з'езда землеўладальнікаў Віленскай губерні. У Думе ён стаў старшынёй Групы заходніх ускраін і як прадстаўнік фракцыі — чальцом Рады старэйшын. Працаваў у некалькіх камісіях: фінансавай, па мясцовым самакіраванні, па ваенных і марскіх справах, зямельнай, аб замене сервітутаў. Быў дакладчыкам Фінансавай камісіі, выступаў з думскай трыбуны ў абарону правоў народаў заходніх ускраін Расіі.

На пачатку Першай сусветнай вайны Путкамер падтрымаў антыгерманскую дэкларацыю Польскага кола, верыў у магчымасць аднаўлення дзяржаўнасці ў выпадку перамогі Расіі. Выступіў у падтрымку Прагрэсіўнага блока, заявіў пра гатоўнасць увайсці ў яго склад з умовай, што прадстаўнікам Польскага кола будзе дадзена права выступаць па нацыянальным пытанні, не абмяжоўваючыся рамкамі праграмы блока (яго заява не была ўхвалена іншымі чальцамі Польскага кола). Рэзка крытыкаваў тактыку «выпаленай зямлі», якую ўжывала адступаючае расійскае войска. Пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 года атрымаў адмову Часовага камітэта Дзяржаўнай думы ў просьбе камандзіраваць яго ў Віленскую губерню «для арганізацыі камітэтаў, міліцыі». Удзельнічаў у арганізацыі і правядзенні Польскага палітычнага з'езда ў Маскве (21–26.07.1917) і ўвайшоў у склад абранага на з'ездзе міжпартыйнага аб'яднання — Польскай Рады. Быў абраны чальцом Рады «Крэсаў Усходніх», якая займалася каардынацыяй працы польскіх палітычных дзеячаў у Літве, Беларусі і ва Украіне.

Пасля кастрычніка 1917 года Ваўжынец Путкамер выехаў з Петраграда ў Мінск, а потым у Вільню. Увосень 1918 года стаў чальцом дваранскай арганізацыі, якая выступала за далучэнне Віленскага краю да Польшчы і быў прызначаны германскімі акупацыйнымі ўладамі «дэлегатам па справах польскай нацыянальнасці». У лістападзе 1918 года ўдзельнічаў у з'ездзе дваранскіх дэпутатаў у Вільні, адстойваў планы польскіх нацыянал-дэмакратаў па ўключэнні Віленскага краю ў склад польскай дзяржавы. Пасля па даручэнні часовага камітэта польскіх таварыстваў і груп у Беларусі быў камандзіраваны ў Парыж, дзе вёў прапаганду пра далучэнне да Польшчы былых заходніх губерняў Расійскай імперыі, супрацоўнічаў з Нацыяналь-

ным польскім камітэтам. У траўні 1919 года вярнуўся на радзіму і ўступіў у польскі Народна-нацыянальны звяз. Увосень 1922 года ў спісе Хрысціянскага звязу нацыянальнага адзінства браў удзел у выбарах у польскі Сенат 1-га склікання, але не быў абраны.

Загартаваны і вопытны палітык раптоўна памёр ад апаплексічнага ўдару і быў пахаваны ў Вільні на кальвінісцкіх могілках.

Летам 1939 года Бальценікі наведала амерыканская даследчыца біяграфіі Адама Міцкевіча Мэрыян Колмэн, якая застала ў жывых унучку Марылі Зоф'ю Путкамер. Маёнтак быў тады ў добрым стане, яго часта наведвалі турысты. Зоф'я пацвердзіла сямейнае паданне, што крыж на камені-валуне быў высечаны яе бабкай Марыляй...

нарадзіўся 1 сакавіка 1963 года ў Лідзе. Скончыў электратэхнічны факультэт Беларускага політэхнічнага інстытута (1985). Па адукацыі інжынер. Стваральнік гістарычна-крязнаўчага сайта rawet.net. Сталы аўтар газеты «Наша слова», часопіса «Лідскі летапісец», «Маладосць», «Гістарычнага альманаха» і розных навуковых зборнікаў. Аўтар больш як 200 артыкулаў і 10 кніг, у тым ліку «Грэка-каталіцкая (уніяцкая) Царква на Лідчыне» (2012), «Паўстанчы дух. 1812, 1831, 1863 гады на Лідчыне» (2016), «Маламажэйкаўская царква: гістарычны нарыс» (2017), «Шэпт пажоўклых старонак. Лідчына ў люстэрку прэсы» (2017), «Генерал, які дайшоў да Беларусі. Жыццяпіс Кіпрыяна Кандратовіча» (2018), «Шпацыры па старой Лідзе» (2020) і інш. Жыве ў Лідзе.

